

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ

Бібліотеки України накопили значний досвід краєзнавчої діяльності. Протягом багатьох століть бібліотеки збирали, зберігали і надавали у користування читачам документи краєзнавчого змісту, складали каталоги і бібліографічні посібники, здійснювали масові та індивідуальні заходи пропаганди краєзнавчих знань тощо. Виникнувши як один із напрямів роботи бібліотек, бібліотечне краєзнавство поступово перетворилося на специфічну сферу бібліотечної діяльності.

Значення бібліотечного краєзнавства особливо зростає в умовах розбудови України як самостійної держави, підвищення ролі регіональної політики в соціально-економічному житті країни в цілому і всіх її територій, зростання самостійності регіонів у формуванні і раціональному використанні місцевих трудових, природних і виробничих ресурсів, удосконалення соціальної і духовної сфер, вивчення історичного минулого, культури і традицій краю. Його пріоритетний розвиток зумовлений завданням створення документної та інформаційної бази даних про кожну територію в межах країни, про Україну в цілому, у створенні якої провідну роль покликані відіграти громадські бібліотеки.

Однак бібліотечне краєзнавство як специфічна сфера бібліотечної діяльності ще не підлягало всебічному і глибокому дослідженню, не розроблені його теоретико-методологічні основи. Спостерігається слабе відображення проблем бібліотечного краєзнавства на рівні загальнотеоретичних бібліотекознавчих досліджень. Складність і багатогранність питань, породжених завданнями гарантованого громадського користування краєзнавчими документами, підвищення соціальної віддачі бібліотечного краєзнавства потребують розробки концептуальних основ цієї галузі бібліотечної діяльності, вироблення більш повного уявлення про її сутність, масштабність, внутрішню структуру і зовнішні зв'язки, організації накопичених знань у систему, придатну для використання у професійній практичній і теоретичній діяльності установ, що здійснюють краєзнавчу діяльність, і в першу чергу бібліотек.

Для виявлення сутності і внутрішньої структури бібліотечного краєзнавства, насамперед, потрібно уявити його як системне утворення, складову частину більшої метасистеми, виділити основні підсистеми та зв'язки між ними.

Не потребує особливих доказів положення про те, що бібліотечне краєзнавство виникло на перехресті двох базових галузей – бібліотечної справи /обслуговуюча галузь/ і краєзнавства /галузь/, що обслуговується /, зв'язки між якими забезпечують бібліотеки, що виконують функцію посередника між краєзнавчими документами і споживачами краєзнавчої документної інформації /користувачами бібліотеки/. Оскільки бібліотечне краєзнавство виникло на перехресті двох родових галузей, воно наслідус певні ознаки обох метасистем, існує і розвивається у тісному зв'язку з ними.

Поки що не існує єдиної думки з приходу більшого чи меншого "тяжіння" бібліотечного краєзнавства до бібліотечної справи і краєзнавства. Так, Н.Ф.Горбачевська розглядала його як один із видів краєзнавства /І с.88/, К.Т.Селіверстова та О.І.Талалакіна – як організаційну форму краєзнавства /4, с.55; 5, с.7/, Л.Л.Макаренко – як частину краєзнавства, що має характерні ознаки, зумовлені специфікою бібліотечної справи /2, с.13/. Двоєдиний підхід до бібліотечного краєзнавства використаний авторами проекту "Положення про краєзнавчу діяльність крайових і обласних універсальних наукових бібліотек" /1991 р./, в якому зазначений його зв'язок з обома базовими галузями /3, с.1/. Отже, питання про місце бібліотечного краєзнавства у базових галузях є відкритим.

Безумовно, бібліотечне краєзнавство тісно пов'язане як з бібліотечною справою, так і з краєзнавством. Трудність визначення місця бібліотечного краєзнавства у базових галузях зумовлена тим, що в даному випадку мають справу зі спільними об'єктами, загальними і для бібліотечної справи, і для краєзнавства. З однієї сторони, загальним об'єктом вивчення /забезпечення/ є край, тобто певна місцевість /територія/ в межах країни. А з іншої, таким спільним об'єктом для обох галузей є й бібліотека, бібліотечна справа певного краю. Бібліотека у цьому випадку виступає як локальний культурний феномен і як установа, покликана надавати населенню документи /інформацію, знання/

про певний край. Отже, можливе включення бібліотечного краєзнавства в обидві родові галузі як їх складову частину.

Бібліотечне краєзнавство виникло у відповідь на потреби суспільства, соціальних груп та осіб в знаннях, інформації, документах краєзнавчого змісту. Його становлення і розвиток здійснюється у межах бібліотечного соціального інституту. Розвиваючись як специфічна сфера бібліотечної діяльності, бібліотечне краєзнавство зазнає на собі впливу рівня розвитку її теорії, історії, методики та організації, використовує найбільш оптимальні засоби і форми діяльності. В межах бібліотечного соціального інституту формуються основний суб'єкт та об'єкт бібліотечного краєзнавства – бібліотека, документи та інформаційні краєзнавчі ресурси, кадри, матеріально-технічна база, органи управління і преси. Професійно практичну краєзнавчу бібліотечну діяльність здійснюють бібліотечні працівники, а не краєзнавці. Розробкою теоретико-методологічних основ бібліотечного краєзнавства займаються переважно бібліотекознавці і бібліографознавці, співробітники бібліотек, вузів і урядів культури. Наукові основи цієї сфери діяльності базуються на загальній теорії бібліотекознавства, а не краєзнавства. Отже, якщо в основу визначення місця бібліотечного краєзнавства у базових галузях покласти критерії професіоналізму, то дійдемо однозначного висновку: бібліотечне краєзнавство – це сфера професійної бібліотечної діяльності, спрямована на задоволення краєзнавчих потреб суспільства за допомогою бібліотек.

Основним суб'єктом бібліотечного краєзнавства виступає місцева публічна бібліотека /універсальна наукова, обласна, районна, міська, сільська/, локалізована на території певного краю в межах країни, яка виконує по відношенню до нього краєзнавчу функцію. Місцева публічна бібліотека будує свою діяльність на краєзнавчій основі з урахуванням особливостей історії, економіки, природи, науки, народного господарства, культури, соціального життя краю, забезпечує збирання, зберігання і широким доступом населення до краєзнавчих документів та інформації про них. Краєзнавча діяльність органічно включена в усі види напрямки діяльності місцевої публічної бібліотеки, незалежно від ділянки роботи і підрозділів. В той же час місцева публічна бібліотека може виступати об'єктом краєзнавчої діяльності.

краєзнавчому вивченню підлягає як система бібліотек певного краю в цілому, так і окрема бібліотека як духовний і матеріальний об'єкт місцевої культури.

Включення бібліотечного краєзнавства у метасистему "краєзнавство" як важливої допоміжної частини тягне за собою відбиття у ньому загальних закономірностей обслуговуваної галузі. Краєзнавство "делегує" бібліотечному краєзнавству свій краєзнавчий зміст, структуру галузі, формує краєзнавчі потреби суспільства, які бібліотека покликана документно та інформаційно забезпечувати шляхом створення краєзнавчих фондів, бібліографічних і фактографічних банків даних про край, надання бібліотечних і небібліотечних послуг з краєзнавства. По суті краєзнавчі документи і краєзнавчі потреби користувачів бібліотеки є своєрідними "замінювачами" забезпечуючої /бібліотечна справа/ і забезпечуваної /краєзнавство/ галузей і виступають як системоутворюючий чинник бібліотечного краєзнавства. Якщо для інших сфер бібліотечної діяльності територіальна ознака є формальною, то для бібліотечного краєзнавства вона є сутнісною.

На зміст та організацію бібліотечного краєзнавства суттєво впливають такі особливості краєзнавства, як інфраструктурний характер краєзнавчої діяльності, "включення" її у сферу багатьох галузей, професій, установ, організацій, фахівців різних профілів, що зумовлює комплексний характер бібліотечного краєзнавства. Не менше значення має і таксономічна природа краєзнавства, зумовлена територіальною ознакою, тісно пов'язаною із змістовною, яка вимагає визначення змістовно-територіальних меж "свого" краю в краєзнавчій сфері бібліотечної діяльності. Слабо інституціоналізований, "урізаний" характер краєзнавства як галузі з неповною соціально-функціональною структурою, в якій більш-менш сформувалися підсистеми науки і практики, а підструктури освіти та управління ще чітко не визначені, з однієї сторони, призводять до незатребуваності окремих напрямків і ділянок бібліотечного краєзнавства, а з іншої — до розширення "поля" краєзнавчого впливу бібліотеки в державному і громадському секторі краєзнавства, на території краю в цілому. Крім того, формування потоку краєзнавчих документів не тільки в краї, але й за його межами, утруднює діяльність бібліотеки з виявлення, придбання і формування краєзнавчого фонду, знижує якість бібліотечного

обслуговування і престиж місцевої публічної бібліотеки як центру бібліотечного краєзнавства у випадку їхньої відсутності. Нарешті, концентрація основного масиву краєзнавчих потреб саме в даному краї, а не в інших регіонах країни, вимагає особливої відповідальності місцевих публічних бібліотек за повноту збирання та якість добору, зберігання і надання в громадське користування краєзнавчих документів та інформації про них.

Виникнувши на базі бібліотечної і краєзнавчої діяльності, формуючись в межах бібліотечного соціального інституту, бібліотечне краєзнавство поступово починає виробляти власні принципи, засоби і правила, стає пріоритетною сферою діяльності бібліотек регіонального рівня. З'являється потреба в узагальненні практичного досвіду, розробці його теоретичних основ, історії, методики, організації, підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів для галузі краєзнавства, організації управління, розвитку професійної преси. Об'єктивно виникає питання про структуру бібліотечного краєзнавства.

До цього часу системні дослідження бібліотечного краєзнавства не здійснювались. Серед спеціалістів немає єдності з приводу його компонентної структури. Більшість фахівців зводять уся багатогранність бібліотечного краєзнавства лише до практичної краєзнавчої діяльності бібліотек. Іскраїм прикладом такого підходу є внутрішня структура бібліотечного краєзнавства, запропонована М.М.Чербою /6/, в якій автор виділив дві відносно самостійні частини. Перша – це багатопланова робота бібліотек з первинними і вторинними документальними потоками краєзнавчого змісту. Друга – це вивчення рідного краю, отримання нових відомостей про нього різними об'єднаннями, що функціонують в бібліотеці або при ній. Така структура має право на існування як один із авторських підходів до структуризації бібліотечного краєзнавства. Однак прийняти її як вихідну, а тим більше як узагальнюючу, не можна. Лише за все тому, що в ній урівноважені і професійні, і непрофесійні види краєзнавчої діяльності бібліотек. В умовах, коли більшість бібліотек неспроможна задовольнити зрослі потреби населення в опублікованих і неопублікованих краєзнавчих документах, з причин їхньої відсутності у фонді, коли стало за правило підміняти видачу конкретних видань

за запитом читача масовим заходом чи бібліографічним посібником, орієнтація бібліотек на розширення своїх краєзнавчих "повноважень", зведення однієї з форм краєзнавчої роботи бібліотек у ранг самостійного напрямку, рівного усім професійній діяльності бібліотеки, не можна визнати правомірним. Бібліотечне краєзнавство як ніколи раніше потребує професіоналізму. Професійний підхід повинен пронизувати не тільки практичну краєзнавчу діяльність бібліотек по збиранню, зберіганню і доведенню до читачів краєзнавчих документів та інформації про них, але й науку, управління, освіту в галузі бібліотечного краєзнавства, забезпечуючи його взаємопов'язаний, комплексний розвиток.

Становлення і розвиток бібліотечного краєзнавства здійснюється у межах бібліотечного соціального інституту і відображає внутрішню структуру бібліотечної справи як базової галузі у краєзнавчому аспекті. Бібліотечне краєзнавство як відносно самостійна сфера професійної бібліотечної діяльності структурно складається з п'яти основних підсистем: краєзнавчої практичної діяльності, науки про бібліотечне краєзнавство, підготовки бібліотечних кадрів для краєзнавчої сфери бібліотечної діяльності, організаційно-управлінської діяльності в бібліотечному краєзнавстві та преси. При цьому основною /базовою/ підсистемою бібліотечного краєзнавства виступає практична краєзнавча діяльність бібліотек, а похідними від неї інфраструктурними підсистемами є дослідницька, освітня, організаційно-управлінська діяльність та преса. Саме ці інфраструктурні підсистеми бібліотечного краєзнавства забезпечують ефективне функціонування практичної краєзнавчої діяльності бібліотек, певною мірою "виходять" за межі бібліотек - центрів бібліотечного краєзнавства і локалізуються, крім бібліотек, у вузах, училищах, міністерствах, управліннях культури та ін.

Бібліотечне краєзнавство ще не стало цілісною системою, оскільки остаточно не сформувалася його соціально-функціональна структура, в якій найбільш розвиненою є практична підсистема - краєзнавча діяльність бібліотек, а підсистеми науки, освіти, управління і преси знаходяться на стадії самоизначення. Зараз іде активний процес накопичення знань про краєзнавчу сферу бібліотечної діяльності, розробки її теоретичних основ у межах бібліотечної науки, формування нової наукової дисципліни -

краєзнавчого бібліотекознавства. Паралельно розвиваються два організаційно оформлених його напрямки – бібліотечне і вузівське. Публікації результатів досліджень бібліотечного краєзнавства локалізуються на сторінках преси базових дисциплін. У вузах і училищах України вводиться спеціальна навчальна дисципліна "Бібліотечне краєзнавство". Потрібний певний час, щоб краєзнавча сфера бібліотечної діяльності накопичила спеціальні знання, підготувала відповідні кадри, організувала відповідні періодичні і неперіодичні видання. Поглиблена розробка теоретико-методологічних основ бібліотечного краєзнавства сприятиме підвищенню якості практичної краєзнавчої діяльності бібліотек, що має велике соціальне значення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбачевская Н.Ф. Библиотечное краеведение в системе организационно-методического руководства библиотеками РСФСР // Сов. библиотекосведение. – 1980. – № 5. – С.85-95.
2. Макаренко Л.Л. Бібліотечне краєзнавство в республіці: стан і завдання в процесі перебудови, демократизації суспільного життя // Краєзнавча робота бібліотек – чинник патріотичного і інтернаціонального виховання населення: Матеріали респ.наук.-практ.конф.працівн.обл.б-к УРСР. – К., 1990. – С.13-29.
3. Положение о краеведческой деятельности краевых и областных универсальных научных библиотек: Проект / ГИБ. – Л., 1991. – 33 с.
4. Селиверстова Е.Т. К проблеме создания единого краеведческого фонда библиотек Украинской ССР // Краєзнавча робота бібліотек – чинник патріотичного і інтернаціонального виховання населення: Матеріали респ.наук.-практ.конф.працівн.б-к УРСР. – К., 1990. – С.54-61.
5. Талалакина О.И. Краеведческая работа библиотек: Учеб.пособие по спецкурсу для студ.-заочн.библ.фак./ Моск.гос.ин-т культуры. – М., 1973. – 94 с.
6. Щерба Н.Н. Библиотечное краеведение: сущность, внутренняя структура и внешние связи // Сов.библиотекосведение. – 1992. – № 5-6. – С.67-76.